

Visual poetry in terms of semiotic theory of Y. Lotman

The article proposes a new approach to visual poetry analysis – the use of semiotic theory of Y. Lotman. The reasonability of such approach is shown in the research. It is revealed that semiotic theory of Y. Lotman contributes to profound understanding of nature of visual poetry and gives a possibility to predict the development of visual poetry in accordance with cultural modalities.

Key words: *Ukrainian visual poetry, polycode piece of art, semiotics, semiosphere, the periphery of semiosphere.*

УДК 801.81:8122(=11/=8)(045)

Телеуця В.В., к.філол.н., доц.,
Гуманітарний інститут НАУ

СИМВОЛИ ФОЛЬКЛОРУ ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ВІДЧУТТІВ

У статті на матеріалі фольклору ми розглядаємо мовні одиниці (символи) зі значенням кольору та похідні як словесні форми складних мисленневих процесів, що включають синестетичні порівняння, трансформують фонові знання комуніката.

Ключові слова: *символи, словесні форми, синестетичні порівняння, образи пред-мета, символіка кольору.*

Сприйняття навколишнього світу відбувається за допомогою спеціалізованих сенсорних систем – аналізаторів. У процесі сприймання відбувається формування образу предмета або явища, що діє на аналізатор. Одиниці, що фіксують перцептивні відчуття на лексичному рівні, демонструють особливості структурної та семантичної організації.

В процесі пізнання світу людина свої перцептивні відчуття, враження та суб'єктивний досвід втілювала в ритуали, обряди, словесні формули та образи(символи).

У статті на матеріалі фольклору ми розглянемо мовні одиниці (символи) зі значенням кольору та похідні як словесні форми складних мисленневих процесів, що включають синестетичні порівняння, трансформують фонові знання комуніката.

Особливе місце серед символів народної поезії належить обрядовій символіці. Символи обрядової поезії активно студіювалися вченими XIX – початку XX ст. (Я.Автамонов, О.Веселовський, В.Водарський, М.Гнедич,

М.Костомаров, О.Потебня, М.Сумцов, М.Цертелев та ін.) У першій половині ХХ ст. помічаємо певний спад активності щодо наукового вивчення фольклорної символіки. З 60-х років ХХ ст. вивчення символіки активізується, з'являються дослідження Т.Акимової, Л.Астафьєвої, В.Єрмоїної, Н.Колпакової, Ю.Круглова. З появою у 80-90-х рр. праць М.Дмитренка, Л.Дунаєвської, Л.Іваннікової, Л.Копаниці, Г.Лозко, Г.Усатенко в українській фольклористиці в означеному напрямку відчуваються помітні позитивні зрушення. Символіку весільних образів наприкінці 90-х років аналізує у своїх працях О.Гром. На сьогодні ще не зібрано, не систематизовано, а, отже, й не проаналізовано оригінальний пласт символіки – мовні одиниці на позначення кольору. Усе сказане й визначає актуальність порушеної проблеми.

Колір є одним із засобів освоєння та відтворення оточуючого світу.

Зрозуміти значення кольору в системі обрядової поезії нелегко з тієї ж причини, з якої важко збагнути в ній символіку числа. М.Новикова цілком слушно зауважує, що і колір, і число – явища нібито не культурні, а природні (особливо колір). Вони немов не залежать від людського світобачення, від історичних епох і національних культур. Постає ілюзія, ніби ті самі кольори за всіх та у всіх народів «прочитуються» однаково. Проте це не так. Різні епохи й культури ділять спектральну шкалу по-різному і надають її ділянкам різної ваги. Одні кольори «не помічаються» або виглядають узагальнено, сумарно, нечітко; інші вирізняються й активно символізуються [2, 263]. Н.Рогалевич зазначає, що «у різних традиціях з окремими кольорами пов'язуються різні конотації. Білий колір символізує чистоту, світло, мудрість, добро, висоту духу; він нерідко виступає пов'язаним зі сферою сакрального, а також вважається атрибутом верховної влади. У символічній традиції білий колір співвідноситься з сонцем і з золотом і втілює центр... Чорне співвідноситься з початковим і кінцевим станом всіх процесів, це колір Матері-землі... Опозиція чорного і білого кольорів стоїть у ряді аналогічних їй і реалізують ідею протистояння двох начал; при цьому біле традиційно зв'язується зі сферою позитивного, тоді як чорне – зі сферою негативного. Подібно всім дуальним формулам у символіці, воно пов'язане з числом два і символікою близнюків... Червоний – колір мужності, вогню, крові. Червоний колір у східних слов'ян – синонім кращого, красивішого, почеснішого (наприклад, червоне сонечко, червона дівчина, червоний куток); це найбільш шанований колір в слов'янській і іранській традиції. Синій колір, колір неба, в середньовічній культурі символізував релігійне відчуття, відданість і невинність; він також вважався кольором Богоматері... Синій колір, як вважається, довгий час не використовувався в західній традиції... У християнській символіці білий колір втілює віру, зелений – надію, червоний – любов, Значення кольорів

в геральдиці таке: золото символізує багатство, силу, чистоту; срібло – невинність, блакитний колір – велич, красу; червоний – хоробрість; зелений – надію достаток; чорний – скромність, печаль; пурпуровий – гідність, силу» [3, 464].

В обрядовій поезії Подунав'я, як і у замовляннях, колір автономний. Карі очі і чорні очі, зелене яблуко і червоне яблуко це не два варіанти очей і два варіанти яблук, а зовсім різні за своїми символіко-магічними можливостями об'єкти. Причому символіко-магічних можливостей колір набуває лише в конкретних ситуаціях або в складі весільних обрядодій. При цьому саме в найбільш «дійових» магічних ситуаціях і для найбільш «дійових» кольорів фізичне, спектральне значення взагалі починає зникати. Колір перестає бути кольором і стає символом некольорових відносин. Він уже не описує предмет (барвінок зелений, стрічка голуба, хустка біла і т.п.), а приписує: допомагати або шкодити весільній церемонії, відганяти або прикликати (погану-добру долю, нещастя-щастя, злидні-достаток і т.ін.), володіти більшою або меншою священною, сакральною силою.

Подібними функціями наділені не всі кольори (як і не всі числа), а лише ті що були освоєні людиною символіко-магічно раніше від інших. Для обрядового комплексу Подунав'я такими максимально дійовими, прадавними, високочастотними і високосимволічними кольорами є золотий, білий, червоний, зелений, чорний, синій.

Золотий колір, як показано дослідниками, має первісно фізичну, а згодом міфологізовану природу. В кольоровому спектрі на одному його кінці концентруються також кольори пурпуровий, ясно-червоний, оранжевий, жовтий. «Ці кольори в різних історичних і національних культурах дістали семантику святенності, святості, ієрархічного верховенства» [2, 264-265]. Золотий – колір сакральності, чудесності, верховенства, недосяжності, святковості. Тому найчастіше поєднується з іншими атрибутами особливості, царственості, влади, особливої магічної сили. Золоті у весільних піснях Подунав'я можуть бути ворота, вінці, місяць, сонце, молода пара, коровай і атрибути пов'язані з ним: *Дружба коровай крас, / Золотий ножик мас, / Золоту тарілочку, Дарує родиночку //*.

Винятковість ситуації дарообміну, розподілу короваю, який є золотим, додає цінності всьому що з ним поєднується. Золотими стають посуд, речі, гості, тобто дуже цінними, винятковими. В такому контексті золотий часто поєднується з білим і вказує на особливість обрядодії і особливу магічність: *Подай, мати, стільця. / Золотого гребінця, білого кожуха /, Щоби сіла молодуха //*. Центр із найдавніших часів осмислювався міфологічною свідомістю як осереддя повновладності. Тому золотими стають центральні предмети і пер-

сонажі весільного дійства: золота пара, золоте гільце, золота середина: *Жіночки-коровайночки / Хороший коровай убгали / В середину золотий місяць клали, / А довкола зороньками / З райськими пташеньками //*.

Золотий колір ніколи у весільних піснях не оцінюється негативно. Цей колір несе в собі «добру» семантику, він дійовий колір, всемогутній і здатний негатив змінити на позитив. Це колір очищення. Саме за такою семантикою золотий колір наближається до білого.

Білий колір також дійовий, священний. Він символізує чистоту, цноту, мир, світло, мудрість, а, оскільки, не ховає в собі іншого кольору, невинність і правду. Білий колір найчастіше асоціюється з набожністю і релігійними обрядами. Священні коні в Греції, Римі, у кельтів і германців були білими. Саме з таким сакральнo-священним значенням білий кінь використовується і у весільному комплексі Подунав'я – на білому коні приїздить молодий за нареченою, придане перевозиться на возі, в який запряжені білі коні. В цих обрядодіях білий колір набуває особливого сакрального значення: по-перше, білий колір підсилює символіко-магічне значення коня як перевізника «з цього світу на той» і навпаки (лімінальне значення); по-друге, білий колір виразноє семантику чистоти молоді, її цноти.

Особливого значення білий колір набуває як складова весільного вбрання молодих, і особливо молоді. Двічі в обряді ми зустрічаємо білий колір у співвідношенні з образом молоді – перший раз як складова весільного головного убору, що символізує чистоту, непорочність, юність, цноту: *Ой коси, коси, ви мої, / Довго служили ви мені. / Більше служить не будете, / Під білий вельон підете //*. І зовсім іншої семантики набуває білий колір у співвідношенні з платком – символізує заміжжя, жіночість, материнство:

Під білий вельон, під білу хустку,

Більш не підеш ти за дружку (традиційно одружені жінки одягали білу хустку. Ця ж традиція існує і у Подунав'ї, але з регіональними особливостями: білу хустку одягають тільки молодим одруженим жінкам; жінки літні носять темні або ж чорні хустки (не обов'язково перебувати у жалобі) – ця традиція прийшла з болгарського родинно-обрядового комплексу).

Білий колір у весільному комплексі Подунав'я тісно пов'язаний з червоним кольором.

Червоний так само відзначається архаїчністю і великим ступенем магічності. Ми можемо зробити припущення, що червоний, очевидно, найдавніший і найперший кольоровий символ у людській культурі. Червоний – найбільш агресивний колір, що символізує кров, гнів, вогонь, рани, війну, кровопролиття, небезпеку, загрозу, революцію, силу, анархію, смерть, мужність, а також почуття, здоров'я і змужність. Червоний – це колір життя.

«Доісторична людина кропила будь-який об'єкт, який вона хотіла повернути до життя, кров'ю. У римлян червоний визначав божественність» [1, 357]. Червоний позначає також сором і безчестя. Марк Твен писав, що людина – це «єдина істота, яка червоніє або принаймні повинна червоніти». У пуританській Новій Англії в XVII-XVIII століттях жінки, викриті в незаконному зв'язку, повинні носити на одязі червону букву “А”. Ірландський поет І.Б. Йетц писав, що “червоний – це колір магії майже у всіх країнах. Капелюхи фей завжди червоні” [1, 358].

Зрозуміла також символічна генеалогія червоного кольору – кольору крові. З кров'ю червоний колір пов'язаний і у весільному комплексі. Саме у цьому контексті червоний наближається до символіки білого кольору і вказує на цноту і чистоту нареченої (молодої). В обрядодіях з'являється ритуальна (шлюбна) кров. В контексті такої семантики аналізуємо обрядодії другого дня весілля: в українсько-молдавських селах Подунав'я до цього часу ходять зі звісткою. Складовою цього обряду є шлюбна постіль молодих, що свідчить про цноту дівчини, а всіх гостей весілля частують чаркою “червоної” горілки та дарують червону стрічку, промовляючи: *Десь тут була печальна мати / Обіцяла горілочку дати / Із перчечком, із чепчечком, червоною калиною / За доброю дитиною //*. Після цього, якщо молода була «чесною», батька наділяють дарунками (традиція запозичена з болгарського весільного обряду). У складі обрядодій червоний колір залишається більш «спеціалізованим», ситуативним, на відміну, наприклад, від золотого, а найбільше від білого. Якщо в контексті обрядодій застосування червоного кольору ситуативне, порівняно вужче (якщо дівчина втратила цноту до весілля то вищезазначені обрядодії не проводяться за домовленістю сторін), то інше, ширше, значення він дістав у складі весільних текстів, як частина поетичних метафор та порівнянь. Червоний колір зблизився з поняттям красивого – красна дівчина, червона калинонька у значенні гарної дівчини: *Ой калина – червоненька!, Ти, дівчино, молоденька!//*.

Так само не випадково пов'язаний він із поняттям прихильності і любові. Це дає нам можливість вибудувати певні паралелі: «красний» – «ясний»; «красний» – «прекрасний», «красний(червоний)» – молодий.

Лексема «красний» початково означала «кольоровий», і ширше, «позначений кольором», «прикрашений». Проте перенесення значення «червоний» на це слово не було випадковим. Червоний колір посідає верхнє місце спектральної шкали, за ним ідуть оранжевий і жовтий. «Попереду» від червоного може бути лише білий – як злиття всіх кольорів. Оранжево-жовта символіка (максимально священна, скажімо, для буддизму) в слов'янському язичництві була поглинута символікою золотого. Червоний колір, віддавши царственість

переважно золотому, а цілокупність – білому, взявши на себе значення святенності земної. Хоча в ряді текстів весільного комплексу Подунав'я всі три «архаїчні» кольори виступають разом: *Ой ти, коню біленький, / В тебе повід золотенький, / Вези мене у долину / До червоної калини – милої дівчини //*. І позначають винятковість всіх компонентів ситуації.

Наступним за частотністю є *зелений*. В народній традиції цей колір завжди пов'язується з символікою примноження, зросту, розцвітання. В обрядовому комплексі символізує зародження нового почуття, нової сім'ї, нового господарства. Особливу роль зелений колір виконує в передвесільний період і пов'язаний з різними лімінальними обрядодіями очищення і оновлення (зелена діброва, зелений барвінок, зелене поле), в обрядодіях дівич-вечора зелений колір присутній у зв'язку з зеленим деревцем (гільцем), зеленим барвінковим вінком, що символізує молодість, нове життя, згоду на продовження весільних приготувань: *Я це літо не гуляла, барвіночок поливала / Рости, рости, зелений барвіночок, зятеві на цвіточок //*.

Часто зелений міг символізувати і небажання до продовження церемонії та виступав з іншим символічним значенням. Як символ молодості, зелений означає незрілість, неповноліття, недосвідченість, наївність. І для того, щоб пом'якшити відмову використовували тексти, в яких домінував зелений колір: пшениця зелена (недозріла) – дівча не дорігло (не дійшло відповідного віку). В текстах власне весільного циклу зелений колір мав позитивне значення і символізував собою нове життя, продовження роду, єднання роду: *Зелене жито, зелене, / Хороші гості у мене. / Зелене жито ще й овес, / Тут зібрався рід наш увесь //*.

Іншого, жаргівливого контексту набував цей колір в текстах другого і третього дня весілля: *А в нашого нанашула / З зеленого верболозу хата, / Та боїться нас пустити, / Щоб хату не завалити //*.

Зелений колір у весільних текстах Подунав'я сприймається передусім не як колір, а як стан головного персонажа (молодої), атрибутики (вінок, гільце) та стан рослин, і в такому вигляді поглинається або ж поєднується з іншими символами зростання (в тому числі і на рівні кольору): *Зеленькі огірочки, / Жовтенькі цвіточки. / Нема мого миленького / Плачуть карі очки //*.

Жовтий колір у весільній поезії Подунав'я, так само як і в усій весільній традиції, цілком реальний, несимволічний. Всю символіку жовтий колір розподілив між золотим та червоним кольорами. У зв'язку із золотом, жовтий часто символізує славу і божественну владу. Але жовтий має і протилежне значення, як колір зради, ревнощів, брехні. Жовтий також – колір хвороби. Можливо, за такого потрактування жовтий колір не набув широкого використання у весільній обрядовості Подунав'я.

Чорний колір у весільному комплексі Подунав'я має високе символічне значення, яке формується через зіставлення або протиставлення трьом іншим найвищою мірою символічним кольорам (золотому, білому, червоному). З ними чорний поділяє символіку особливої «відзначеності» та сакральності. Причому чорний відрізняється від інших священних кольорів своєю хтонічністю. Це колір видимого, реального світу (чорні очі, чорні брови, чорна хустка): *Жито, мамцю, жито, мамцю, / Жито не пшениця. / Як дівчину не любити, / Коли чорні очки //*. І невидимого, нічного, незрозумілого і таємного світу, та несе у собі негативну символіку – чорний ворон, чорний кінь, чорна діброва, чорна (темна) нічка, чорні береги: *Пливи доле за водою, / А я піду за тобою. / У парі допливем до лужечку, / До чорного бережечка //*. У наведеному прикладі чорний несе у собі негативне значення. Наскільки чорний колір «поганий»? У цьому контексті він наближається до символічного значення в текстах замовлянь. Як зазначає М.Новикова, «з чорним справа стоїть так само, як з усіма «догармонійними», хтонічними символами, персонажами, стихіями» [2, 270]. І світ замовлянь, і світ весільної поезії потрактує його як особливо потужний, амбівалентний колір, який викликає певну тривогу, це ще не колір зла, але вже має певні характеристики його. Все те, що не можна побачити, пояснити, зрозуміти змальовується як темне, чорне. Оскільки чорний колір поглинає інші кольори, він також виражає заперечення й відчай, і протистоїть білому.

Синій колір у весільній поезії майже завжди колір моря, ріки. Як колір ясного неба і моря, представляє і висоту, і глибину: *Ой не буду, дівчинонько, на твоїй посад дивитись / Краще піду в синє море, бистру річку топитись //*.

Також синій колір символізує постійність, довершеність, роздуми, мир (спокій). На весіллях синій присутній як колір вірності, а значить і чистоти. Порівняно з іншими кольорами синій (голубий) символічно бідніший, оскільки у міфологічну структуру обряду прийшов дещо пізніше. У весільній поезії семантика синього часто розчиняється в семантиці чорного, а голубий – у семантиці білого.

Отже, у художній системі обрядової поезії колір не просто визначає певні характеристики об'єкта або суб'єкта, а здатний надавати їм певної символічності, дає оціночні характеристики, навіть до протилежних. Серед кольорів, що мають символічне значення, виділяємо більш давні, «архаїчні». У весільних текстах і обрядодіях вони є домінантними і несуть у собі основне семантико-символічне навантаження. У цьому контексті ми виділили золотий, білий, червоний, зелений, чорний, синій. Усі інші кольори є менш символічними, за своєю функцією вони описові. Аналіз символіки кольору у художній системі обрядової поезії Подунав'я дає можливість нам припусти-

ти, що символіка кольору за своєю суттю склалася на основі інших символів (космогонічних, рослинного та тваринного світу, світу речей). Дослідження символіки кольору в обрядовому комплексі Подунав'я не вичерпується даною статтею і потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джон Фоли. Енциклопедия знаков и символов [Текст] / Фоли Джон. – М.: Вече, АСТ, 1997. – 432 с.
2. Українські замовляння [Текст] / Упоряд. М.Н.Москаленко; Авт. Передм. М.О.Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.
3. Словарь символов и знаков [Текст] / Авт. – сост. Н.Н.Рогалевич. – Мн.: Харвест, 2004. – 512 с.

Стаття надійшла до редакції 24.10.13

Телеуца В.В., доц.,
Гуманитарний інститут НАУ

Символы фольклора как средство вербализации ощущений

В статье на материале фольклора мы рассматриваем языковые единицы (символы) со значением цвета и производные как словесные формы сложных мыслительных процессов, включающих синестетические сравнения, трансформируют фоновые знания коммуниката.

Ключевые слова: *символы, словесные формы, синестетические сравнения, образы предмета, символика цвет.*

Teleutsia V.V., Assistant Professor,
Humanities Institute NAU, Kyiv

The characters of folklore as a means of verbalization of feelings

In the article linguistic units (symbols) with the meaning of color are considered as well as their derivatives as verbal forms of complex thought processes on the basis of folklore material. Such verbal forms include synesthesia comparison and transform background knowledge communiqué.

Keywords: *character, word forms, synesthesia comparison, images of objects, color symbolics.*